

ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ
ΣΤΗΝ ΝΟΡΜΑΝΔΙΚΗ ΣΙΚΕΛΙΑ

Ὑπὸ

BRUNO LAVAGNINI

[ΛΕΥΚΗ ΣΕΛΙΔΑ]

ΑΠΟΨΕΙΣ ΚΑΙ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΕΛΛΗΝΙΚΟΥ ΜΟΝΑΧΙΣΜΟΥ ΣΤΗΝ ΝΟΡΜΑΝΔΙΚΗ ΣΙΚΕΛΙΑ

Ὁ ἐλληνικὸς Βίος¹ τοῦ Ἀγίου Βαρθολομαίου ἀπὸ τὴν Simeri († 1130), ἰδρυτῇ τοῦ διάσημου μοναστηριοῦ τῆς Νέας Ὁδηγητρίας κοντὰ στὸ Rossano², διηγεῖται πὼς ὁ Ἅγιος, ἀφοῦ ἔχτισε τὴν ἐκκλησίαν, πῆγε στὴν Πόλη, στὴν αὐλὴ τοῦ Ἀλέξιου Κομνηνοῦ, γιὰ νὰ προμηθευθῇ βιβλία, ἱερὰ ἄμφια καὶ σκεύη, καὶ εἰκόνες³. Μὲ τὴν εὐκαιρίαν αὐτὴν τὸν ἐπιφόρτισαν μὲ μιὰν μοναδικὴ ἀποστολὴ στὸν Ἀθῶ. Ἐνας ἀνώτερος αὐτοκρατορικὸς ἀξιωματοῦχος, κάποιος Βασίλειος Καλημέρης, τοῦ ἀνάθεσε δηλαδὴ νὰ ἐπισκεφθῇ ἓνα ἁγιορειτικὸ κοινόβιο πού προστάτευε ὁ ἴδιος, στὸ ὁποῖο ἀπὸ μερικὸν καιρὸ οἱ γυναῖκες τῶν βλάχων βοσκῶν μπαίνοντας στὰ κελλιά τῶν μοναχῶν δημιουργοῦσαν σοβαρὰς ἠθικὰς ἀταξίες⁴. Ἡ ἐντολὴ πού ἐμπιστεύθησαν στὸν ἡγούμενον τοῦ Rossano ἀποτελοῦσε ἐπίσης ἀναγνώριση τῆς αὐστηρότητος τῆς μοναστικῆς ζωῆς στὴν βυζαντινὴ Καλαβρία, στὴν ὁποία εἶχαν δώσει καινούργιαν ἀνάπτυξη καὶ ἐκκλησιαστικοὶ πρόσφυγες ἀπὸ τὴν Σικελίαν ὕστερ' ἀπὸ τὴν κατάληψή της

¹ Τὸ κείμενον ἔχει δημοσιευθῇ στὰ *Acta Sanctorum*, Septembris VIII, ἀπὸ τὸν μοναδικὸ κώδικα τῆς Μεσσήνης 29.

² Περιγραφμμένο ἀπὸ τὸν P. BATIFFOL, *L'abbaye de Rossano*, Παρίσι 1891. Πρβλ. καὶ W. HOLTZMANN, «Die ältesten Urkunden des Klosters S. Maria del Patir», στὴν *Byz. Z.* 26, 1926, 328 κέ.

³ *Acta SS.* Septembris VIII, 821, Ἐπειδὴ καὶ βίβλων ἱερῶν οἱ τούτου συνασκηταὶ εἰς μελέτην τῶν θείων γραφῶν καὶ ἀνάληψιν προσεδέοντο...πρὸς τὴν...νέαν Ρώμην ἀπαίρει καὶ... πολλοῖς τε παρὰ πάντων τοῖς χαρίσμασι δεξιούται ἐν τε σεβασμίαις εἰκόσι καὶ βιβλίοις. Ἡ χρονολογία τοῦ ταξιδιοῦ δὲν εἶναι βέβαιη, πρέπει ὅμως αὐτὸ νὰ πραγματοποιήθηκε ὄχι πολὺ ὕστερ' ἀπὸ τὸ 1105, τότε πού ὁ πάπας Pasquale II ἐξέδωσε τὴν βούλλα ἀτέλειας πρὸς ὄφελος τοῦ μοναστηριοῦ, τὸ ὁποῖο ἔτσι ἀφαιρούνταν ἀπὸ τὴν δικαιοδοσίαν τοῦ ἐπισκόπου τῆς περιοχῆς. Γιὰ τὴν βούλλα, πού χάθηκε, μᾶς σώθηκε πληροφορία σὲ μιὰν σημείωση τοῦ κώδικα *Vat. gr.* 2050 φύλ. 117· πρβ. MONTFAUCON, *Palaeographia graeca*, σ. 287. P. BATIFFOL στὸ *Römische Quartalschrift* 1, 1888, 39-40 καὶ *L'Abbaye de Rossano* σ. 153-154.

⁴ Γιὰ τέτοιες ἀταξίες βλ. CHALANDON, *Essai sur le regne d'Alexis Comnène* σ. 288· ἔγγραφα τοῦ MEYER, *Haupturkunden für die Geschichte der Athos-Klöster*, σ. 40-42 καὶ 163 (γράμματα τοῦ πατριάρχου Νικόλαου καὶ τοῦ αὐτοκράτορα Ἀλέξιου Κομνηνοῦ).

ἀπὸ τοὺς Σαρακηνοὺς¹. Ἔτσι, ὅστερ' ἀπὸ τὴν Αἴγυπτο, τὴν Συρία καὶ τὴν Παλαιστίνη, ἡ Καλαβρία εἶχε γίνει μὲ τὴν σειρά της πεδίο ἐντονης θρησκευτικῆς ζωῆς, πρὶν ἀκόμα ἀνατεῖλῃ τὸ Ἅγιο Ὄρος τοῦ Ἁθω. Κι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Καλαβρία βλέπουμε ὅτι πολλοὶ ἄφησαν τὴν Sila καὶ τὸ Aspromonte ὑπακούοντας στὴν ἐλξη ποὺ ἐρχόταν ἀπὸ τὴν Μεγάλῃ Λαύρα, καὶ διακρίθηκαν ἀνάμεσα στοὺς μαθητὲς τοῦ Ἀθανάσιου τοῦ Ἀθωνίτη².

Ἡ νορμανδικὴ κατάκτηση τῆς Σικελίας—ποὺ πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν κόμητα Ρογήρο (1071-1091)—μὲ τὴν ἀπόσπασή της νήσου ἀπὸ τὴν κυριαρχία τοῦ Ἰσλάμ δημιουργοῦσε σ' αὐτὴν τίς προϋποθέσεις γιὰ μιὰν θρησκευτικὴ ἀνόρθωση. Κι ἐνῶ ὁ νορμανδὸς κατακτητὴς παραχώρησε στὸν λατινικὸ κλῆρο τίς ἐπισκοπικὲς ἑδρες ποὺ ἀνασυστήθηκαν ἢ ποὺ δημιουργήθηκαν, ἀπὸ τὴν ἄλλῃ μεριὰ βλέπουμε ὅτι πραγματοποιεῖ μιὰν πολιτικὴ μεγάλῃς εὐνοίας πρὸς τὸ ἐλληνικὸ μοναχικὸ στοιχεῖο ἐνθαρρύνοντας τὴν προαγωγὴ καὶ τὴν ἀναγέννησή του στὴν ξανακατακτημένη Σικελία μὲ ἐξαιρετικὴ γενναιοδωρία³. Ἡ ἀνόρθωση χρειαζόταν. Ἡ ἐκκλησία τῆς νήσου, ποὺ στὴν περίοδο τῆς ἀραβικῆς κατοχῆς ὑπαγόταν στὸν μητροπολίτη τοῦ Ρηγίου (Reggio), θὰ παρουσίαζε, καὶ στὶς πρῶτες δεκαετίες ὅστερ' ἀπὸ τὴν νορμανδικὴν κατάκτηση, μιὰν ἀπελπιστικὴ εἰκόνα, ποὺ δὲν θὰ διέφερε ἀπὸ τὴν εἰκόνα τῆς Κρήτης ἀμέσως ὅστερ' ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τὸν ζυγὸ τῶν Σαρακηνῶν (961), τότε ποὺ χρειάστηκε ὁ ζῆλος τοῦ Ἰωάννη Ξένου καὶ τοῦ Νίκωνα τοῦ Μετανοεῖτε γιὰ ν' ἀποκατασταθῇ στὴν νῆσο ἡ θρησκευτικὴ ζωὴ ποὺ εἶχε παρακμά-

¹ Ἐνα πολὺ χαρακτηριστικὸ παράδειγμα τέτοιας ἐπίδρασης μπορούμε νὰ δοῦμε στὴν βιογραφία τοῦ Ἀγίου Ἡλίου τοῦ Νεώτερου (ὁ ὁποῖος πέθανε στὴ Θεσσαλονίκη στὰ 903), ποὺ γεννήθηκε στὴν Ἑννα τῆς Σικελίας κι ἐγκατεστάθηκε στὴν Καλαβρία ὅστερ' ἀπὸ διάφορες περιπέτειες, ὅπου ἱδρυσε γύρω στὰ 880 κοντὰ στὴν Seminara τὸ περίφημο μοναστήρι τῶν Ἀλυκῶν (Saline). Βλ. *Vita di S. Elia il Giovane*, δημοσιευομένην ἀπὸ τὸν G. Rossi TAIBBI, Παλέρμο 1962 στὴν σειρά τῶν Κειμένων (*Testi*) τοῦ Σικελικοῦ Ἰνστιτούτου Βυζαντινῶν σπουδῶν.

² Στὸ *Vie de S. Athanase l' Athonite*, ἐκδ. L. Petit, κεφ. 43, ποὺ διηγεῖται πῶς γύρω ἀπὸ τὸν Ἅγιο ἱδρυτὴ ἔτρεξαν μαθητὲς κι ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Ρώμη, ἀπὸ τὴν Ἰταλία, ἀπὸ τὴν Καλαβρία, ἀπὸ τὸ Amalfi, ἀπὸ τὴν Ἰβηρία, ἀπὸ τὴν Ἀρμενία ἀνάμεσα σ' αὐτοὺς ἦταν καὶ ὁ Καλαβρὸς Νικηφόρος, ποὺ ἦρθε ἀκολουθώντας τὸν ἅγιο Fantino: ὢν εἰς ἡν καὶ ὁ μακαριώτατος Νικηφόρος, ὁ ἐν τοῖς ὅροις τῆς Καλαβρίας συνδιαιτώμενος τῷ ἐν ἁγίοις Φαντίνῳ. Ἐκεῖ γὰρ συνδιαίγοντες ἄμφω θεῖον χρησμὸν ἐδέξαντο κελεύοντα τούτοις τὸν μὲν ἀπελθεῖν εἰς Θεσσαλονίκην, ὡς ἐκεῖ τελευτᾶν ὀφείλοντα, τὸν δὲ Νικηφόρον καταλαβεῖν τὸν Ἁθω καὶ τῷ ἀρχηγῷ τοῦ ὅρους Ἀθανασίῳ προσελθεῖν καὶ ὅλον αὐτοῦ τὸ θέλημα ἐκείνῳ δοῦναι καὶ ὑπ' ἐκείνου ποιμαίνεσθαι, ὅπερ δὴ καὶ πεποίηκε.

³ Γιὰ ὁλόκληρο τὸ πρόβλημα μιὰν ἀριστη συνολικὴ μελέτη δημοσίευσε ὁ πατ. MARIO SCADUTO, S. J., *Il monachismo basiliano nella Sicilia medievale* (rinascita e decadenza, sec. XI-XIV), Ρώμη, 1947, στὸ ἔργο τοῦ ὁποῖου ἀναφερόμαστε ἀρκετὲς φορές· πρβλ. καὶ L. R. MENAGER, «La byzantinisation religieuse de l' Italie méridionale (IX-XIIs) et la politique monastique des Normands d' Italie» στὸ *Revue Hist. Eccl.*, LIII, 1958, 747-774, et LIV, 1959, 5-40.

σει καὶ ἐξαγριωθῇ¹. Θεωρημένη ἀπὸ τὴν γειτονική Καλαβρία ἡ Σικελία μποροῦσε νὰ μοιάζῃ σὰν χώρα ὅπου ἔπρεπε νὰ κηρυχθῇ τὸ Εὐαγγέλιο, ἀφοῦ γύρω στὰ 1105 ἕνας Καλαβρὸς ἱερωμένος, ὁ Λουκάς, ἐπίσκοπος τῆς Isola Capo Rizzuto, τὴν περιερχόταν ὅλην κηρύττοντας τὸν Λόγο τοῦ Κυρίου καὶ χειροτονώντας καινούργιους παπάδες². Πάρα πολὺ εὐγλωττῇ ὅμως εἶναι ἡ διαθήκη³ τοῦ ἡγούμενου Γρηγορίου, τῆς ἴδιας χρονιάς, ἀναστηλωτῇ τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ ἀποστόλου Φιλίππου στὴν Demenna, ὅταν ἀναπολώντας τὸ μακροχρόνιο ἔργο του ξαναθύμιζε τὶς πολλὰς «αἵματοχυσίας καὶ αἰχμαλωσίας» ποὺ γίνονταν ὑπὸ τῶν «ἀθέων Σαρακηνῶν», καὶ μνημόνευε τὰ παθήματα ποὺ ὑπόφερε ὁ ἴδιος ἀπ' αὐτοὺς μέσα στὸ ἴδιο τὸ ἅγιο μοναστήρι⁴.

Ἀπὸ μικρὸς ὁ Γρηγόριος εἶχε ἐγκαταλείψει τὰ ἐγκόσμια καὶ τὶς ματαιότητές τους, γιὰ ν' ἀφιερωθῇ σ' ἐκεῖνο τὸ μοναστήρι ποὺ ἦταν τότε σχεδὸν ἀκατοίκητο καὶ μᾶλλον ἄσημο, ἀσύχναστο ἀπὸ μοναχοὺς, «ὅπως ἐμφανίζε-

¹ Πρβλ. Ν. ΤΩΜΑΔΑΚΗΝ, «Ἡ ἐκκλησία Κρήτης κατὰ τὴν Ἀραβοκρατίαν», *Κρητικά Χρονικά* 15-16, 1963, 193-212.

² Πρβλ. *La Vita di S. Luca da Isola*, δημοσιευμένην ἀπὸ τὸν GIUSEPPE SCHIRÒ, Παλέρμο 1954 (στὴν σειρά *Testi* τοῦ Σικελικοῦ Ἰνστιτούτου βυζαντινῶν σπουδῶν), σ. 11. 122-128. Ἀλλ' οὐδὲ τὴν νῆσον Σικελίαν κατέλιπε χωρὶς τῆς αὐτοῦ διδασκαλίας οὐ γὰρ ἐνάρκησεν θάλασσαν διαπερᾶν καὶ ὁδοιπορίας ἐφάρπτεσθαι, καὶ γῆν ἄλαλον, κατὰ τοὺς ἐνυπάρχοντας ἐν αὐτῇ ἀθέους ἐχθρούς, διέρχεσθαι οὐδενὸς τούτων λόγον ἐποιήσατο, ἀλλὰ πᾶσαν αὐτὴν διέδραμεν καταγγέλλων τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ τὸν σωτήριον, καὶ ἐν ταῖς πόλεσιν αὐτῆς χειροτονήσας πρεσβυτέρους κατέστησεν. Ἄλλοῦ ἔχω ἀποδείξει ὅτι ἡ χρονολογία τοῦ ταξιδιοῦ τοῦ Λουκά πρέπει νὰ τοποθετηθῇ στὸ 1105· βλ. B. LAVAGNINI, «S. Luca vescovo di Isola e la cronologia del suo viaggio in Sicilia (1105)», στὸ *Byzantion* 34, 1964, σσ. 69-76.

³ Κι αὕτῃ συνταγμένη στὰ 1105 μὲ τὸ χέρι τοῦ ἴδιου τοῦ Λουκά ἐπισκόπου «Ἀσούλων», ὅπως εἶχα τὴν εὐκαιρία νὰ σημειώσω στὸ ἄρθρο τῆς προηγούμενης σημείωσης.

⁴ Καὶ γὰρ ἐγὼ ὁ ταπεινὸς πολλὰ ὑπ' αὐτῶν θειὰ ἔτλην ἐν τῇ εὐαγεστάτῃ ταύτῃ μονῇ. Παραθέτω ἀπὸ τὴν μεγαλύτερη διαθήκη, ποὺ τὸ κείμενό της δημοσιεύθηκε στοῦ SPATA, *Le pergamene greche di Sicilia*, 1862, σσ. 186-204, καὶ στοῦ CUSA, *I diplomi greci e arabi di Sicilia*, 1868, 1, σσ. 396-400· ἡ μικρότερη διαθήκη, ποὺ συντάχθηκε λίγες μέρες ὕστερ' ἀπὸ τὴν προηγούμενη, τὸν ἴδιο μῆνα (Μάιο τοῦ 1105), δὲν διαφέρει ἀπὸ τὴν προηγούμενη στὴν οὐσία τῶν διατάξεων. Ἀπὸ τὴν μικρότερη διαθήκη λείπουν καὶ τὰ ἐνθαρρυντικὰ λόγια ποὺ ἀπευθύνονται στοὺς μοναχοὺς καὶ αἱ ὁδηγίαι οἱ σχετικὲς μὲ τὸν ὑποδειγμένο διάδοχο, ἐνῶ ἐπαναλαμβάνονται οἱ ἀνησυχίες τοῦ ἡγούμενου γιὰ τὴν τύχη τῶν μετοχίων. Μποροῦμε ἐπομένως νὰ θεωρήσουμε τὴν δεύτερη διαθήκη σὰν ἀποστάλαγμα τῆς πρώτης ἢ μᾶλλον ἀντίγραφό της ἐξίσου αὐθεντικό, προορισμένο γιὰ τὴν γραμματεία τῆς νορμανδικῆς αὐλῆς, ἡ ὁποία ἔτσι μάθαινε τὶς τελευταῖες θελήσεις τοῦ ἡγούμενου τῆς Demenna καὶ μὲ κάποιον τρόπο προσκαλιόταν νὰ τὶς κάμῃ σεβαστές. Τὸ κείμενό της ἀναγράφεται ἀπὸ τὸν Spata στίς σσ. 211-213, καὶ ἀπὸ τὸν Cusa στίς σσ. 400-402. Ἐμφανίζεται στὸν ἀρ. 4 τοῦ *Regesto* τοῦ CASPAR, *Roger II (1101-1154)*, Innsbruck 1904, σ. 483. Τὸ κείμενο ξαναδημοσιεύθηκε ἀπὸ τὴν περγαμηνὴ ἀπὸ τὸν G. COZZA-LUZI, «Del testamento dell' abate fondatore di Demenna», στὸ *Archivio Storico Siciliano*, Παλέρμο, 15, 1890, σσ. 35-39.

ται τώρα». Ὑστερ' ἀπὸ μιᾶν μνημόνευση τῆς ὑλικῆς ἀνοικοδόμησής, ποὺ πραγματοποιήθηκε μὲ τὴν γενναιοδωρή συνδρομὴ τοῦ κόμητα Ρογήρου (συνέσει τοῦ γενναιοτάτου ἐκείνου Ροκερίου κόμητος), ἀναφέρεται στὴν θρησκευτικὴ ἀναστήλωση, ποὺ πραγματοποιήθηκε σύμφωνα μὲ τοὺς κανόνες τοῦ Μεγάλου Βασιλείου καὶ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτη. Ἡ νηστεία τοῦ κρέατος εἶχε ὁλότελα παραμεληθῇ στὴν νῆσο ἐξαιτίας τῆς «ἀταξίας» ποὺ ἔφεραν σ' αὐτὴν οἱ Ἀγαρηνοί. Ἀποκαταστάθηκε ἐπίσης ἡ τήρηση τῆς μεγάλης Σαρακοστῆς καὶ τῶν ἄλλων νηστειῶν ποὺ προβλέπονταν μέσα στὴν χρονιά, ἐκτὸς ἀπὸ τὶς δυό, τῆς Τετάρτης καὶ Παρασκευῆς, κάθε βδομάδα. Δὲν λείπει, μέσα στὰ πλαίσια τῆς ξαναποκαταστημένης μοναχικῆς ζωῆς, ἡ μνημόνευση τῶν ἀδιάκοπων ὕμνων στὸν Κύριο¹ καὶ τῆς σπουδῆς τῶν ἱερῶν βιβλίων. Ἀνησυχώντας γιὰ τὸν θάνατό του, ποὺ πλησίαζε, ὁ Γρηγόριος ὁρίσκει καὶ τὸν διάδοχό του, καὶ τὸν ὀνοματίζει (Βλάσιος). Ἄν αὐτὸς χρειαστῇ νὰ πάη στοὺς Ἀγίους Τόπους κι ἀργήσῃ, οἱ μοναχοὶ θὰ εἶναι ὑποχρεωμένοι νὰ τὸν περιμένουν τρία χρόνια πρὶν νὰ ἐκλέξουν ἄλλον ἡγούμενο. Ἐνα ἕνα ἀπαριθμοῦνται ὕστερα τὰ «ἐξαρτήματα» τοῦ μοναστηριοῦ. Γιὰ τὴν τύχη τῶν ὀχτῶ «μετοχίων» φαίνεται πὼς ἀνησυχεῖ ἰδιαίτερα ὁ ἡγούμενος, ἀπὸ φόβον μήπως κανένας θελήσῃ νὰ τὰ ἀποσπάσῃ ἀπὸ τὴν ἐξάρτησή τους ἀπὸ τὸ μοναστήρι, καὶ μάλιστα ἐπικαλεῖται τὴν κατάρρα τῶν 318 θεοφόρων πατέρων τῆς συνόδου τῆς Νίκαιας ἐναντίον ἐκείνου ποὺ θὰ δοκίμαζε κάτι τέτοιο. Ὁ Γρηγόριος, καθὼς φαίνεται, θὰ φοβόταν ἄρκετὰ ὅτι ἂν ἀφαιροῦνταν τὰ μετόχια ἀπὸ τὴν ἐξουσία τοῦ μοναστηριοῦ, ἡ τάξις σ' αὐτὰ θὰ κλονιζόταν καὶ θὰ καταντοῦσαν σὲ κακὰ χέρια².

Ἡ εὐνοία τῆς νορμανδικῆς αὐλῆς στὸν Γρηγόριο καὶ στὸ ἀνορθωτικὸ μοναστικὸ ἔργο του μαρτυρεῖται σὲ πολλὰ ἔγγραφα. Τὸ πιὸ παλιό, ποὺ μπορεῖ νὰ θεωρηθῇ σὰν καθαυτὸ ἰδρυτικὴ πράξις, εἶναι ἕνα δίπλωμα τοῦ 1090, τοῦ κόμητα Ρογήρου, μὲ τὸ ὁποῖο παραχωροῦνται στὸ μοναστήρι μεγάλα κτήματα, ἐνῶ συγχρόνως ἐξασφαλίζεται ἀπόλυτη ἀνεξαρτησία ἀπὸ κάθε ἐξουσία, ἐκκλησιαστικὴν καὶ πολιτικὴ³. Μὲ κατοπινὸ σιγίλλιο τοῦ 1099 παραχωροῦνται στὸν ἀββᾶ ὀχτῶ δοῦλοι, γιὰ χρῆση τοῦ μοναστηριοῦ⁴. Ἐνα ἔγγραφο τοῦ

¹ «καὶ τὰς αἰνέσεις αὐτοῦ φέρειν ἀσιγήτως ἐν τῇ λάρυγγι». Νηστεία καὶ προσευχή: σύνοψη τῆς μοναχικῆς ζωῆς.

² Τὰ μετόχια αὐτά, πρέπει νὰ ἦταν τὶς περισσότερες φορές μικρὲς ἐκκλησίες ἢ ζωκλήσια ποὺ ἐξυπηρετοῦνταν ἀπὸ λίγους μοναχοὺς ποὺ εἶχαν πληρεξουσιότητα καὶ ἀντιπροσωπεῖα τοῦ μεγαλύτερου μοναστηριοῦ, καμιάν φορὰ ὅμως ἦταν μοναστήρια ξεπεσμένα καὶ ξανασυγκροτημένα. Πρβλ. SCADUTO, ἑ.ἀ., σσ. 108-110.

³ SPATA, ἑ.ἀ. XIV, 245 κέ. CUSA, ἑ.ἀ. I, 383 καὶ 703. πρβλ. CASPAR, ἑ.ἀ. Reg. ἀρ. 34 σ. 491.

⁴ SPATA, ἑ.ἀ. XII, σ. 236. CUSA, ἑ.ἀ. VI, σ. 398

1116 μᾶς δείχνει τέλος ὅτι ὁ ἡγούμενος ζοῦσε ἀκόμα, ἑνδεκα χρόνια ὕστερ' ἀπὸ τὴν διαθήκη του¹.

Ἀπὸ τὸ πρόγραμμα τοῦ κόμητα Ρογήρου γιὰ τὴν παλινόρθωση τοῦ ελληνικοῦ μοναχισμοῦ στὴν Σικελία δὲν θὰ πρέπει νὰ ἀπουσίαζε ἡ αἴσθησις τῆς πολιτικῆς σκοπιμότητος ἀπέναντι στοῦ ἐλληνικοῦ στοιχείου τῆς νήσου. Φαίνεται ἐπίσης ὅτι προσωπικὲς σχέσεις² ἐνθάρρυναν τὴν ἐμπιστοσύνη τῆς νορμανδικῆς αὐλῆς στὸν σεβάσμιον ἡγούμενον τῆς Demenna, ὡς τὸ σημεῖον νὰ εὐνοηθῇ τὸ σχέδιόν του γιὰ τὴν ἐπέκταση τῆς ἐπιρροῆς τοῦ μοναστηριοῦ μέσω ἐνὸς δικτύου ἀπὸ ἐξαρτημένα κέντρα, μὲ τὴν προοπτικὴ μιᾶς μεγαλύτερης παλινόρθωσης τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Ποιοὶ ὅμως ὑπῆρξαν μακροπρόθεσμα οἱ καρποὶ τοῦ ἔργου τοῦ Γρηγορίου; Ἀντεξε αὐτὸ στὸν χρόνο ἢ μήπως ἐπαλήθευσαν μᾶλλον τὰ προαισθήματα καὶ οἱ φόβοι ποὺ ὁ εὐσεβὴς ἀββὰς ἐξέφραζε στὴν διαθήκη τοῦ 1105;

Φαίνεται ὅτι πρέπει νὰ συμπεράνουμε ὅτι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς γενναίας προσπάθειας τοῦ ἡγούμενου δὲν ἦταν μόνιμον. Δὲν εἶχαν περάσει τριάντα χρόνια ἀπὸ τὴν χρονολογία τῆς διαθήκης, καὶ νὰ πού στὸ «προοίμιον» τοῦ νέου του Τυπικοῦ ὁ πρῶτος ἀρχιμανδρίτης τοῦ Φάρου, ἐπιστρέφοντας ἀπὸ μιὰν ἐπισκεψὴ στὰ μοναστήρια τῆς δικαιοδοσίας του, μὲ σκεπασμένα λόγια ὑπαινισσόμενος ἀποκαρδιωμένος τὰ κακὰ ποὺ συνάντησε σ' αὐτά, ποὺ συγκεφαλαιώνονταν στὴν παραμέλησις τοῦ Τυπικοῦ καὶ σὲ μιὰν κατάπτωση τῆς μοναστικῆς ζωῆς πρὸς τὴν ἐγκοσμιότητα ἀπὸ μέρος τῶν περισσότερων μοναχῶν, «γιὰ νὰ μὴν ποῦμε ὅλων»³.

Στὸ μεταξύ ὁ μοναχισμὸς ξανάνθισε στὴν γειτονικὴ Καλαβρία, χάρις στὴν προώθησις τοῦ Βαρβολομαίου ἀπὸ τὸ Simeri, τοῦ γνωστοῦ ἱδρυτῆ τῆς μονῆς τῆς Νέας Ὁδηγήτριας κοντὰ στὸ Rossano⁴. Ἡ ἀρχὴ τοῦ ἔργου του

¹ Ἐνας δοῦλος καὶ ἐκτεταμένα κτήματα χαρίζονται στὸν ἡγούμενον γιὰ χρῆσιν τοῦ ναοῦ τοῦ Ἀγ. Πέτρου στὸ Galati, τὸ ὁποῖο ἐξαρτᾶται ἀπὸ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἀγ. Φιλίππου· πρβλ. SPATA, ἔ.δ. XIII, 241· CUSA, ἔ.δ. I, 411, καὶ M. SCADUTO, ἔ.δ. σ. 112.

² Ἡ Μεσσήνη πρέπει νὰ ἦταν συχνὸς τόπος συναντήσεων μὲ τὸν κόμητα Ρογήρον, ἐνῶ ἡ ἑδρα τῆς Κυβέρνησης ἦταν ἀκόμα στὴν Καλαβρία, στὸ Mileto. Ὑστερ' ἀπὸ τὸν θάνατόν τοῦ κόμητα (1101), ἡ κόμησσα Ἀδελαΐδα καὶ ὁ μικρὸς κόμητας Ρογήρος προτιμοῦν νὰ μένουν στὸ S. Marco καὶ στὴν Μεσσήνη. Πρβλ. F. CHALANDON, *Histoire de la domination normande en Italie et en Sicile*. Παρίσι 1907, I, 357-360, Ἡ ἴδια Ἀδελαΐδα κατέφυγε στὶς παρακλήσεις τοῦ ἡγούμενου ἐξαιτίας μιᾶς ἀρρώστειας τῶν αὐτιῶν τοῦ μικροῦ Ρογήρου.

³ Πρβλ. S. Rossi, <Prefazione del typikon di S. Luca>, στὰ *Atti della R. Accademia Peloritana* 17, 1902-1903, σ. 71, καὶ COZZA-LUZI <De typico sacro monasterii messanensis>, στὴν *Nova Patrum Bibliotheca* τόμ. X μέρ. II, σ. 122, ποὺ καὶ οἱ δύο μνημονεύονται στὸν SCADUTO, ἔ.δ. 184.

⁴ Ὁ ὁποῖος ἐνθαρῦνθηκε καὶ ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὸν ναύαρχο Χριστόδουλον, ἕναν ἄραβα προσήλυτον, ὁ ὁποῖος τὸν παρουσίασε στὴν Ἀδελαΐδα, χήρα τοῦ κόμητα Ρογήρου, ποὺ στὴν γενναιοδωρία τῆς ὀφείλονταν τὰ μέσα γιὰ τὴν νέα κατασκευὴ· πρβλ. SCADUTO, ἔ.δ. 168.

πρέπει νὰ τοποθετηθῇ στὰ πρῶτα χρόνια τοῦ 12. αἰ., ὅπως μαρτυρεῖ ἡ βούλλα τοῦ 1105, ποὺ τὴν ἀναφέραμε ἤδη, τοῦ πάπα Pasquale II, γιὰ ἀτέλεια. Ὁ νέος κόμητας Ρογῆρος ὁ 2. θὰ πρέπει νὰ παρακολούθησε μαζί με τὴν μητέρα του με συμπάθεια τὸ ἀνορθωτικὸ ἔργο τοῦ καλαβροῦ μοναχοῦ. Ἐνα ἀνέκδοτο ποὺ μνημονεύεται στὸν *Bio* τοῦ Ἀγίου Βαρθολομαίου, μᾶς δείχνει ἀντιμέτωπους στὴν Μεσσήνη (Messina) τὸν σεβάσμιο ἡγούμενο καὶ τὸν κόμητα—ὕστερα βασιλιά—Ρογῆρον τὸν 2. Ὁ Βαρθολομαῖος εἶχε κληθῇ σὲ δίκη, ἀπὸ συκοφαντία δυὸ βενεδικτίνων μοναχῶν τῆς Mileto, ποὺ τὸν κατηγοροῦσαν ὅτι εἶχε χρησιμοποιήσει πρὸς ὄφελος συγγενῶν του κεφάλαια τοῦ μοναστηριοῦ. Ἡ πυρὰ γιὰ τὸν καταδικασμένο ἐτοιμάζεται στὴν γλώσσα τοῦ Φάρου. Ὁ Βαρθολομαῖος δὲν ὑπερασπίζει τὸν ἑαυτό του, μόνο παρακαλεῖ νὰ ψάλῃ τὴν λειτουργία πρὶν ἀπὸ τὴν τιμωρία. Καὶ ἐμφανίζεται στὴν διάρκεια τῆς ἱερουργίας μιὰ στήλη φωτιᾶς ν' ἀνεβαίνει ἀπὸ τὰ πόδια τοῦ Ἀγίου ὡς τὸν οὐρανό, καὶ ἄγγελοι νὰ κατεβαίνουν γιὰ νὰ τοῦ παραστοῦν στὴν λειτουργία. Ὑστερ' ἀπὸ μιὰν τέτοια ἀποκάλυψη τῆς ἀθωότητος τοῦ ἡγούμενου, στὴν πυρὰ στέλλονται οἱ δυὸ συκοφάντες, κι ὁ Βαρθολομαῖος ἐπιστρέφει στὸ μοναστήρι του. Παραμερίζοντας τὸ ἀνέκδοτο, ξέρουμε ὅτι στὸ ἀκρωτήρι ἐκείνης τῆς ἴδιας μικρῆς χερσονήσου τοῦ Φάρου, στὴν εἴσοδο τοῦ λιμανιοῦ τῆς Μεσσήνης—μὲ ὠραία θέα πρὸς τὸν πορθμὸ καὶ τὰ ἀντικρινὰ βουνὰ τῆς Καλαβρίας—ὕψωνονταν ἀνάμεσα στὰ 1122-1132 οἱ οἰκοδομὲς τοῦ ναοῦ καὶ τοῦ μοναστηριοῦ, ποὺ ὀνομάσθηκε τοῦ Σωτήρα¹.

Ἡ θέληση τοῦ μονάρχου, ποὺ ἤδη εἶναι καθαρὴ στὴν σύλληψη τοῦ ἔργου, φανερώνεται ὅταν πιά τὸ οἰκοδόμημα κοντεύει νὰ συμπληρωθῇ. Μὲ βασιλικὴ ἀπόφαση, ἓνα μολυβδόβουλλο τοῦ Μαΐου 1131², ὁ Ρογῆρος ὁ 2., ὁ ὁποῖος στὸ μεταξὺ πῆρε τὸν τίτλο τοῦ βασιλιᾶ—, ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἔγκριση τοῦ ἐπισκόπου Οὐγίου καὶ τῆς σύναξης τῆς Μεσσήνης—καθιστᾷ «μάνδραν» τὸν ναὸ ποὺ ἀναφέραμε, δηλ. μάννα τῶν ἐξαρτημένων μοναστηριῶν (μήτηρ τῶν ὑπ')

¹ Τὸ μαρτυρεῖ ἡ περιθωριακὴ σημείωση τοῦ ἐλληνικοῦ κώδικα 115 τῆς Μεσσήνης (mess. gr. 115), φύλλ. 16, ποὺ ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν F. MATRANGA στίς προσθήκες στοῦ GALLO, *Annali di Messina*, II, Μεσσήνη 1879, 576: ἡ ἑναρξίς τῆς οἰκοδομῆς τοῦ σεβασμίου ναοῦ σὺν τῆς ἀγίας τοῦ Ἀκρωτηρίου μονῆς ἐπῆρχεν ἀπὸ τοῦ χρόνου τῆς ἰνδικτιῶνος α' τοῦ ἔτους ζ' χλ' καὶ ἐπεκράτησεν ἡ τοῦ τοιοῦτου ἔργου οἰκοδομὴ χρόνους δέκα καὶ ἐπληρώθη Ἰουλίου μηνὶ ἰνδικτιῶνος ι' τοῦ ζ' χμ' ἔτους. Πρβλ. ἐπίσης M. SCARDUO, ἔ.ἀ. σ. 175. Τὸ μοναστήρι κι ἡ ἐκκλησία τοῦ Ἀγ. Σωτήρα γκρεμίστηκαν ὕστερα, στὰ 1546, με διαταγὴ τοῦ αὐτοκράτορα Καρόλου τοῦ 5., γιὰ νὰ δημιουργηθῇ χώρος γιὰ ὁχυρωματικὰ ἔργα.

² Τὸ κείμενο τοῦ διπλώματος, ποὺ σώθηκε ἀπὸ ἀντίγραφο τοῦ 17. αἰ. στὴν Κοινοτικὴ βιβλιοθήκη τοῦ Παλέρμου καὶ στὸν κώδ. *Vat. Lat.* 8201, φύλλ. 128, δημοσιεύθηκε ἀπὸ τὸν G. SPATA στὰ *Miscellanea di storia italiana*, τόμ. 9, 1870, σσ. 466-473 καὶ στοῦ S. CUSA, *I diplomi greci ed arabi di Sicilia*, I, σ. 292-294. Πρβλ. ἐπίσης E. CASPAR, *Roger II und die Gründung der normannischen - sizilischen Monarchie*, Innsbruck 1904, Reg. ἀρ. 69.

αὐτὴν μοναστηρίων), καὶ μέσα σ' αὐτὴν δημιουργεῖ ἕναν «ἀρχιμανδρίτην, ἡγουν πατέρα καὶ προεστώτα τῶν ὑπ' αὐτοῦ ἡγουμένων». Ἡ «μάνδρα» θὰ πληρῶνῃ ἐτήσιαν εἰσφορὰ στὸν ἀρχιεπίσκοπο τῆς Μεσσήνης. Ὁ μελλοντικὸς ἡγούμενος τῆς μάνδρας θὰ ἐκλεγῇ ἀπὸ ὁλόκληρο τὸ κοινόβιο σύμφωνα μὲ τοὺς ἱεροὺς κανόνες, ἡ ἀναγόρευσή του ὁμῶς θὰ ἐπικυρώνεται ἀπὸ τὸν βασιλιά. Τὸ καινούργιο μοναστήρι θὰ εἶναι ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε ἐκκλησιαστικὴν καὶ κοσμικὴ ἐξουσία. Σὲ περίπτωσι διχογνωμίας θὰ ἐφεσιβάλλουν στὸ βασιλικὸ δικαστήριον. Γιὰ τὴν ὑπηρεσία τῆς ἐκκλησίας ὁ ἡγούμενος θὰ μπορῇ νὰ παίρνῃ κληρικοὺς ἀπὸ ὅλα τὰ μέρη τοῦ βασιλείου. Ὅποιοσδήποτε, ὅποιασδήποτε θέσης, μπορεῖ νὰ γίνῃ μοναχός. Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ οἱ μοναχοὶ μποροῦν νὰ ἔχουν ἕνα πλοῖο ἐλεύθερο ἀπὸ κάθε δουλεία καὶ θὰ μποροῦν νὰ διαθέτουν σαράντα ναυτικούς, ἀπαλλαγμένους ἀπὸ κάθε ὑποχρέωσι, ἀκόμα καὶ σὲ περίπτωσι κινητοποίησης τοῦ βασιλικοῦ στόλου. Ἐκτὸς ἀπ' αὐτὰ τὰ προνόμια τὸ μοναστήρι προικοδοτεῖται τέλος μὲ μίαν ἐκτεταμένη περιοχὴ στὴν Μεσσήνη, ποὺ τὰ σύνορά της—τῆς περιοχῆς—ὀρίζονται μὲ λεπτομέρεια.

Ἡ θέσπισις τῆς ἀρχιμανδριτείας συμπληρώνεται ἕνα δυὸ χρόνια ὕστερα μ' ἕνα χρυσόβουλλο ποὺ ἐκδόθηκε στὴν Μεσσήνη τὸν Φεβρουάριον τοῦ 1134¹. Μὲ αὐτὸ ὁ βασιλιάς ἐγκαθιστᾷ ἀρχιμανδρίτη τοῦ Ἀγίου Σωτήρα τῆς Μεσσήνης τὸν σεβάσμιο Λουκά², ἤδη ἡγούμενον τῆς Νέας Ὁδηγήτριας τοῦ Rossano, καὶ ὑποτάσσει στὴν δικαιοδοσίαν του 18 μοναστήρια τῆς Σικελίας

¹ Κι αὐτὸ διασώθηκε σὲ ἀντίγραφο τοῦ 17. αἰ. στὸν Vat. Lai. 8201, φύλλ. 56 καὶ 130. Ἀναφέρεται ἀπὸ τὸν CASPAR, ἑ.ἀ. πράξ. ἀρ. 95, σσ. 522-523. Τὸ κείμενον ὑπάρχει στοῦ TRINCHEIRA, *Syllabus graecarum membranarum*, Νεάπολη 1865, σ. 138.

² Ὁ Λουκάς πρὶν ἀπὸ λίγο εἶχε διαδεχθῇ στὴν διεύθυνση τοῦ μοναστηριοῦ τοῦ Rossano τὸν Βαρθολομαῖο, ποὺ εἶχε πεθάνει στίς 17 Αὐγούστου 1130, καὶ ἤδη μὲ δίπλωμα τοῦ Μαΐου 1131, CASPAR, ἑ.ἀ. πράξ. ἀρ. 68, ὁ βασιλεὺς Ρογήρος ἐπιβεβαίωσε, ὕστερ' ἀπὸ αἴτησή του, τὴν κτήσιν τῶν ἀγαθῶν ποὺ εἶχαν πρωτύτερα χαρισθῇ στὸ μοναστήρι ἀπὸ τὸν Χριστόδουλο καὶ ἄλλους. Ὑπῆρξε κάποια δυσκολία ἐκ μέρους τοῦ Λουκά νὰ ἀναλάβῃ τὸ καινούργιον καθῆκον ποὺ ὁ βασιλιάς ἤθελε νὰ τοῦ ἐμπιστευθῇ. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ χρονικὸ διάστημα ἀνάμεσα στὴν θέσπισιν τῆς ἀρχιμανδριτείας (1131) καὶ τὸ δίπλωμα διορισμοῦ τοῦ ἀρχιμανδρίτη (1134) μᾶς ἀφήνουν νὰ τὸ ἐννοήσουμε τὰ λόγια τοῦ Λουκά, ὁ ὁποῖος στὸ προοίμιον τοῦ Τυπικοῦ τοῦ Ἀγίου Σωτήρα καὶ τῶν ἐξαρτημένων μοναστηριῶν βεβαιώνει ὅτι δέχθηκε τὸ ἀξίωμα «μὲ τὴν θέλησίν του καὶ μὲ δισταγμὸν ψυχῆς» (πρβλ. στὸν SCADUTO, ἑ.ἀ. 178) καὶ ὑπαινίσσεται τὴν μεγάλην ἐπιμονὴν καὶ τίς πιέσεις ποὺ ἄσκησε ἐπάνω του ὁ βασιλιάς. Ἀσφαλῶς ἡ εἰσαγωγὴ μιᾶς καινούργιας τάξης πραγμάτων καὶ ἡ ἐπιβολὴ πειθαρχίας καὶ ἐξάρτησις στὰ πολυάριθμα μοναστήρια, ποὺ ἦταν ἄλλοτε αὐτόνομα, πρέπει νὰ ἦταν ἕνα πολὺ δύσκολον καὶ ἄχαρον καθῆκον. Ὅπως φαίνεται ἀπὸ τὸ Τυπικόν, καὶ στὰ αὐτοκέφαλα μοναστήρια ἡ ἐκλογὴ τοῦ ἡγουμένου στὴν πράξιν ἀποθετόταν στὰ χέρια τοῦ ἀρχιμανδρίτη, ὁ ὁποῖος εἶχε νὰ διαλέξῃ ἀπὸ μίαν τριάδα ποὺ τοῦ ὑποβαλλόταν, ἀπὸ τὴν ὁποία ἕνα ὄνομα τουλάχιστον θὰ ἔπρεπε νὰ ἀνήκῃ σὲ μοναχὸν ποὺ ἀνῆκε στὸν ἴδιον τὸν Ἀγ. Σωτήρα πρβλ. SCADUTO, ἑ.ἀ. σ. 200.

καὶ 6 τῆς Καλαβρίας, πού οἱ προϊστάμενοί τους θά διορισθοῦν ἀπὸ αὐτόν. "Αλ-
λα 18 μοναστήρια (13 στήν Σικελία καὶ 5 στήν Καλαβρία) θά ἐκλέξουν ἀπευ-
θείας τοὺς ἡγούμενους τους, ἡ ἐκλογή ὁμῶς θά ὑποβάλλεται στήν ἔγκριση
τοῦ ἀρχιμανδρίτη, ὁ ὁποῖος θά ἔχη ἐπάνω τους ποινικὴν, διοικητικὴ καὶ
πειθαρχικὴ ἐξουσία. Ἀκόμα αὐτὸς θά ἔχη τὸ δικαίωμα νὰ τοὺς συγκαλῇ,
ὅποτε χρειάζεται, στήν ἔδρα τοῦ Ἀγίου Σωτήρα. Κατοπινὸ δίπλωμα τοῦ
Μαΐου τοῦ 1134 ἱδρύει στὸ μοναστήρι τοῦ Φάρου ἓνα ἀνεξάρτητο δικαστήριο
γιά τὴν δικαιοδοσίαν ἐπάνω στὰ ἐξαρτημένα μοναστήρια¹. Ὅριζόταν ἐπίσης
πρὸς ὄφελος τῶν μοναχῶν μιὰ ἐτήσια εἰσφορά 3000 tari² ἀπὸ τὶς εἰσαγωγές
στὸ λιμάνι τῆς Μεσσήνης, πού θά πληρωνόταν τὴν 1. Αὐγούστου, χῶρια ἀπὸ
50 βαρέλια τόννου καὶ 100 φορτία ἀλατιοῦ ἀπὸ τὶς ἀλυκὲς τοῦ Φάρου.

"Ὅπως παρατήρησε ὁ αἰδ. Scaduto³, ἡ τακτοποίηση πού ἐπιβλήθηκε
ἀπὸ τὸν Νορμανδὸ βασιλιᾶ σὲ 42 ἑλληνικὰ μοναστήρια (31 τῆς Σικελίας καὶ
11 τῆς Καλαβρίας) μὲ τὴν δημιουργία τῆς ἀρχιμανδριτείας τοῦ Ἀγίου Σω-
τήρα στήν Μεσσήνη, ἐντάσσεται μέσα στήν γενικὴ ἐκκλησιαστικὴ πολιτικὴ
πού πραγματοποιήθηκε ἀπὸ τὸν Ρογήρο ὕστερ' ἀπὸ τὶς συμφωνίες του μὲ τὸν
πάπα Ἀνάκλητο 2., τὸν ὁποῖον συνάντησε στὸ Avellino τὸν Σεπτέμβρη τοῦ
1130⁴.

Ἡ πρωτοβουλία τοῦ βασιλιᾶ Ρογήρου δὲν εἶναι ἀνάγκη νὰ ἐξηγηθῇ μὲ
πολιτικὲς σκοπιμότητες, ἂν παραμερίσουμε τὸν θετικὸ ρόλο πού ὁ ἑλληνικὸς
μοναχισμὸς μποροῦσε νὰ ἀναπτύξῃ τόσο ἀπέναντι στὸν ἑλληνικὸ πληθυσμὸ
τοῦ βασιλείου, ὅσο καὶ στήν διευκόλυνση τῶν σχέσεων μὲ τὸν βυζαντινὸ καὶ
ἀνατολικὸν κόσμον. Γιά τὴν δικαιολόγησιν τῶν μέτρων αὐτῶν ἦταν ἀρκετὸς ὁ
βαθμὸς τῆς κατάπτωσης τοῦ μοναχικοῦ βίου, ἰδιαίτερα στήν Σικελία, ὅπως
διαφαίνεται ἀπὸ ἔγγραφα πού δὲν εἶναι ὑποπτα, ὅπως π.χ. τὸ Προοίμιο τοῦ

¹ Εἶναι ὁ ἀρ. 95 στὸ Regesto τοῦ CASPAR, ἔ.ἀ. 522-523. "Αλλα προνόμια πού παρα-
χωρήθησαν στὸν Ἀγ. Σωτήρα ἀπὸ τὸν Ρογήρο II (ὡς τὸ 1151) ἀπαριθμοῦνται καὶ συνο-
ψίζονται στὸν SCADUTO, ἔ.ἀ. 189-192.

² Χρυσᾶ ἢ ἀσημένια νομίσματα τῆς Σικελίας καὶ κάτω Ἰταλίας.

³ M. SCADUTO, ἔ.ἀ. 180· ἐκεῖ καὶ ἡ σχετικὴ βιβλιογραφία.

⁴ JAFFÉ, *Regesta pontificum romanorum* στὸν ἀρ. 8413. "Υστερ' ἀπ' αὐτὴν τὴν
συνενόησιν, μὲ βούλλα τῆς 27 Σεπτεμβρίου 1180 δημιουργήθηκε ἀπὸ τὸν ποντίφηκα ἡ ἐκ-
κλησιαστικὴ ἐπαρχία τοῦ Παλέρμου (μὲ ἑδρες ὑποτακτικὲς στίς Συρακοῦσες, τὸν Ἀκρά-
γαντα, καὶ τὴν Mazara), καὶ ἡ Μεσσήνη ὑφωνόταν σὲ ἀρχιεπισκοπὴ μὲ ἐξαρτημένους ἐπι-
σκοπὲς τῆς Κατάνης, Λιπάρας καὶ Cefalù. Δὲν ἦταν ἐπομένως χωρὶς ἀνταλλάγματα ἡ πα-
ραίτηση τοῦ ἐπισκόπου Οὐγου ἀπὸ τὰ δικαιώματά του ἐπάνω στὰ 31 ἑλληνικὰ μοναστήρια,
ὁ ὁποῖος ἔβλεπε ἔτσι τὴν ἔδρα του νὰ ἐξευγενίζεται. Ὁ Ρογήρος μπόρεσε νὰ πραγματο-
ποιήσῃ ὁλοκληρωτικὰ τὰ σχέδιά του γιά τὴν ἀναδιοργάνωσιν τῆς Ἐκκλησίας στήν Σικελία.
Τίποτε δὲν μποροῦσε νὰ τοῦ ἀρνηθῇ ὁ Ἀνάκλητος ὁ 2., πού στήν ἐκλογή του αὐτὸς εἶχε
συμβάλει γενναῖα, καὶ ὁ ὁποῖος μὲ ἄλλη βούλλα, κι αὐτὴν τῆς 27 Σεπτεμβρίου 1130, τοῦ
ἔδινε τὸν τίτλον τοῦ βασιλιᾶ τῆς Σικελίας, Καλαβρίας καὶ Ἀπουλίας.

Λουκά στὸ Τυπικὸ του, τὸ ὁποῖο ἀναφέραμε. Δὲν ἦταν πρόθεση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας⁵ νὰ ἐπέμβῃ ἄμεσα, ἐπιβαλλόταν ὅμως μιὰ ἀναδιοργάνωση ποὺ νὰ ὑποβάλλῃ τὰ μεμονωμένα μοναστήρια στὸν σταθερὸ ἑλεγχό μιᾶς κεντρικῆς πειθαρχικῆς ἀρχῆς, ἡ ὁποία ἐπιβλέποντας τὰ ἐπιμέρους μοναστήρια θὰ τὰ προλάμβανε ἀπὸ κάθε ἀπομάκρυνση ἀπὸ τοὺς κανόνες τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς. Κατάλληλος ἑλεγχὸς ἀσκημένος ἀπὸ κατάλληλο ὄργανο. Σὲ μερικοὺς μοναχοὺς τοῦ Ἁθῶ, ποὺ ἤθελαν νὰ τοῦ ὑποβάλουν τὶς φιλονεικίες τους, ὁ αὐτοκράτορας Ἀλέξιος Κομνηνὸς εἶπε: «πηγαίνετε στὸν ἀρχιμανδρίτη σας, γιατί οἱ αὐτοκράτορες αὐτὸν ἀναγνωρίζουν πρῶτον στὸ Ἅγιον Ὄρος, κι αὐτὸς εἶναι ποὺ ἔχει ἐξουσία σὲ ὅλα καὶ γιὰ ὅλα»¹.

Ἀνάλογη ἀρχὴ ἐφαρμόζεται καὶ στὴν νορμανδική Σικελία. Ὁ βασιλιάς ἐγκαθιστᾷ τὸν ἀρχιμανδρίτη, καὶ σ' αὐτοῦ τὴν ἐξουσία ὑποβάλλει τοὺς μοναχοὺς. Γι' αὐτὸ ἔχει δίκαιο ὁ Scaduto², ποὺ νομίζει ὅτι ἐδῶ ἀκολουθήθηκε μᾶλλον βυζαντινὸ παράδειγμα παρὰ τὸ Τυπικὸ τῶν Βενεδικτίνων, ὅπως εἶχαν ὑποθέσει ἄλλοι ἐρευνητές³. Βυζάντιο φαίνεται νὰ θυμίζει ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ κι ἡ ἴδια ἡ λέξη «ἀρχιμανδρίτης», ποὺ στὴν ἀρχὴ ἀντιστοιχοῦσε μὲ τὸ «ἡγούμενος», ἐπῆρε ὅμως ἀνάμεσα στὸν 11.-15. αἰ. τὴν σημασία τοῦ προϊσταμένου γιὰ τὴν ἐποπτεία περισσότερων μοναστηριῶν⁴. Μιὰν συσχέτιση μὲ τὸν Ἁθῶ φαίνεται ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριὰ ὅτι μπορούμε νὰ διαβλέψουμε στὴν ἱδρυση τοῦ Ἁγίου Σωτήρα, ποὺ ἀποδίδεται ἀπὸ τὴν παράδοση καὶ στὴν συμμετοχὴ τοῦ πρώτου ἡγούμενου τοῦ Rossano. Πραγματικὰ ὁ βίος τοῦ Βαρθολομαίου ἀπὸ τὸ Simeri διηγεῖται ὅτι τὸ καινούργιο μοναστήρι χτίσθηκε «διὰ συνδρομῆς τοῦ Ἁγίου» καὶ ὅτι αὐτὸς ἔστειλε τὸν Λουκά μὲ δώδεκα συντρόφους ἡγούμενον τοῦ καινούργιου μοναστηριοῦ, δίνοντάς του ἐπίσης τὰ μισὰ βιβλία, τὶς μισὲς εἰκόνες καὶ τὰ ἄλλα ἅμφια⁵. Κι ἂν ἀκόμα δὲν μπορούμε νὰ πάρουμε

⁵ Αὐτὴ δὲν μπορούσε μολταῦτα νὰ μένῃ ἀδρανὴς θεατὴς αὐτοῦ τοῦ φαινομένου, ἂν σκεφθῇ κανεὶς ὅτι τὰ περισσότερα μοναστήρια εἶχαν τὴν ἀρχὴ καὶ τὴν συντήρησή τους ἀπὸ τὴν βασιλικὴ γενναιοδωρία.

¹ Ἐπειδὴ αὐτὸν σφραγίζουν οἱ θειότατοι βασιλεῖς πρῶτον ἐν τῷ Ἁγίῳ Ὄρει ἵνα ἔχῃ ἐξουσίαν εἰς πάντα καὶ ἐπὶ πάντα, τοῦ P. H. MEYER, *Haupturkunden für die Geschichte der Athosklöster*. Λειψία 1844, σ. 17. Τυπικὰ στὸν Ἁθῶ εἶχαν δώσει στὰ 970 ἢ 972 ὁ Ἰωάννης Τσιμισκὴς, καὶ ὁ Κωνσταντῖνος Μονομάχος στὸ πρῶτο μισὸ τοῦ 11. αἰ.

² ἑ.ἄ. σ. 188.

³ P. BATIFFOL, *L'abbaye de Rossano*, σ. 5.

⁴ Πρβλ. SCADUTO, ἑ.ἄ. σ. 181 ἀρ. 57, καὶ τὴν σχετικὴν βιβλιογραφία. Βλέπουμε ἔτσι ὅτι ὁ Ὀλυμπος τῆς Βιθυνίας ἔχει τὸν ἀρχιμανδρίτη του γύρω στὰ 1080, κι ἕνας λόγος τοῦ Μιχαὴλ Ἀκομινάτου, τοῦ 1181, μᾶς πληροφορεῖ ὅτι ὅλοι οἱ μοναχοὶ τῶν Ἀθηνῶν ἐξαρτῶνται ἀπὸ ἕναν μοναδικὸ ἀρχιμανδρίτη (Ἐπιτάφιος εἰς τὸν μακαρίτην ἀρχιμανδρίτην τῶν ἐν Ἀθήναις μοναστηρίων κὺρ Νεόφυτον) τοῦ ΛΑΜΠΡΟΥ, Μιχαὴλ Ἀκομινάτου τὰ σωζόμενα, Ἀθήνα 1, 1879, σ. 59.

⁵ *Acta Sanctorum*, VIII Septembris, 824-825 τὸν ἱερὸν Λουκᾶν καταστήσας καὶ

δλωσδιόλου καταλέξη τὴν σχετικὴ διήγηση, ἰδιαίτερα σὲ ὅ,τι ἀφορᾷ τὸν διορισμὸ τοῦ Λουκά σὺν ἡγούμενου (ἀντίθετα μὲ ὅσα ὁ ἴδιος ὁ Λουκάς ἐκθέτει στὸ Προοίμιο ποὺ μνημονεύσαμε), φαίνεται ὅτι μπορούμε νὰ συμπεράνουμε μαζὶ μὲ τὸν Scaduto¹ ὅτι εἶναι δυνατὸ, μὲ τὶς ὑποδείξεις καὶ τὶς συμβουλές του ὁ Βαρθολομαῖος νὰ παραστάθηκε στὸν βασιλιά, εἴτε σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὶς ὑλικές κατασκευές τοῦ Ἁγίου Σωτήρα εἴτε σὲ ὅ,τι ἀφοροῦσε τὴν ζαναθέσπιση τῆς ἀρχιμανδριτείας.

Ἀπὸ τὴν ἄλλη μεριά ὁ ἴδιος ὁ Βαρθολομαῖος εἶχε ἄμεση γνωριμία μὲ τὸν Ἄθω, ὅπως συμπεραίνουμε ἀπὸ τὸ ἐπεισόδιο τῆς βιογραφίας του, ποὺ τὸ μνημονεύσαμε ἤδη· κι ἀκόμα ὁ μαθητὴς του Λουκάς δηλώνει ρητὰ στὸ ἴδιο Προοίμιο, ὅτι χρησιμοποίησε ἀνάμεσα σὲ ἄλλα Τυπικά, κι ἐκεῖνα τοῦ Ἁγίου Ὁρους². Μὲ τὴν πιὸ πλατιά σημασία μιᾶς πνευματικῆς πατρότητας μπορούμε λοιπὸν νὰ θεωρήσουμε ἐγκυρὴ τὴν παράδοση, ποὺ κάμνει τὸν ἴδιο Βαρθολομαῖο ἰδρυτὴ τοῦ καινούργιου μοναστηριοῦ τοῦ Ἁγίου Σωτήρα³.

Τὰ γεγονότα ποὺ ἐπικαλεσθήκαμε καὶ ἀναλύσαμε προσφέρονται γιὰ κάποιο συμπέρασμα καὶ διαπίστωση. Ὁφείλουμε πρῶτα πρῶτα νὰ ἀναγνωρίσουμε ὅτι στὴν Σικελία, ἀμέσως ὕστερ' ἀπὸ τὴν ἀπελευθέρωσή της ἀπὸ τὸν ἀραβικὸ ζυγὸ, παρατηρήθηκε μιὰ αὐθόρμητη κίνηση γιὰ τὴν ἀναγέννηση τῆς θρησκευτικῆς ζωῆς, ποὺ ἐντοπίζεται στὴν πιὸ ἐντονα ἐξελληνισμένη ζώνη τῆς κοιλάδας Demenna. Ἡ προσπάθεια αὕτη ὑποστηρίχθηκε ἀπὸ τὴν εὐνοια, τὴν γενναιοδωρία καὶ τὴν συμπάθεια τοῦ κόμητα Ρογήρου, κι ὕστερ' ἀπὸ τὸν θάνατό του (1101) ἀπὸ τὴν χήρα του Ἀδελαΐδα μαζὶ μὲ τοὺς μικροὺς της γιουὺς Συμεὼν καὶ Ρογήρο. Τὸ ἔργο αὐτὸ ὅμως ἐξαντλήθηκε καὶ ξέπεσε μέσα σ' ἓνα τέταρτο τοῦ αἵωνα, ὅταν ἔλειψε ἡ ἐμψυχωτικὴ μορφὴ τοῦ ἡγούμενου Γρηγορίου, καὶ τὰ διάφορα κέντρα μοναχικῆς ζωῆς ποὺ αὐτὸς εἶχε ἀναπτύξει καὶ συνδέσει μὲ τὸ μοναστήρι τοῦ Ἁγίου Φιλίππου, ἀποσπᾶσθηκαν καὶ τράβηξαν δικόν τους δρόμο τὸ καθένα.

Ὁ νέος κόμητας, ὁ Ρογήρος ὁ 2., ποὺ νεαρὸς κοντὰ στὴν μητέρα του

ἐκλέξας καθηγούμενον τῆς προλεχθείσης νέας μονῆς τοῦ Σωτήρος ...δοὺς αὐτοὺς ἡμῖν βιβλία, καὶ τὰ ἡμῖν εἰκονοστάσια καὶ τὰ ἕτερα κειμήλια.

¹ SCADUTO, ἔ.ἀ. σ. 174.

² συλλεξάμενος ἐκ διαφορῶν τυπικῶν, τῆς Στουδίου Μονῆς, τοῦ Ἁγίου Ὁρους, τῶν Ἱεροσολύμων καὶ ἐτέρων τινῶν. Πρβλ. παραπ. σελ. 195 σημ. 2. Ὁ κανόνας, ποὺ συντάχθηκε στὰ 1133 καὶ παραχωρήθηκε σὲ ἀντίγραφο στοὺς ἡγούμενους τῶν ἐπιμέρους μοναστηριῶν, ἔπρεπε νὰ διαβάζεται στοὺς μοναχοὺς κάθε χρόνο.

³ Ὅπως παρατήρησε ὁ πατ. HALKIN, *Anal. Boll.* 56, 1948, 246, ἡ παράδοση ποὺ κάμνει τὸν Βαρθολομαῖο ἰδρυτὴ τοῦ Ἀγ. Σωτήρα φαίνεται πὼς ἐπιβεβαιώνεται ἀπὸ τὴν ἀκολουθία ποὺ συντέθηκε κάτω ἀπὸ τὸν πρῶτο διάδοχο τοῦ Ἁγίου, καὶ ἡ ὁποία τοῦ δίνει κιόλας τὴν προσωνομία κτήτωρ. Ἡ ἴδια προσωνομία ἐμφανίζεται καὶ στὸ Τυπικὸ τῆς Μεσσήνης: τοῦ ἁγίου πατρὸς ἡμῶν Βαρθολομαίου τοῦ κτήτορος (βλ. SCADUTO, ἔ.ἀ. σ. 179).

Ἀδελαΐδα παρακολούθησε τὸ ἀνορθωτικὸ ἔργο τοῦ ἡγούμενου τῆς Demenna, παρακολούθησε καὶ τὴν δύση αὐτῆς τῆς γενναίας προσπάθειας, ὅταν ἔλειψε ἡ προσωπικὴ ὠθηση τοῦ πρώτου ἐμψυχωτῆ. Γι' αὐτὸν τὸν λόγο στὴν προσπάθειά του νὰ ξαναζωντανέψῃ τὸν ἐλληνικὸ μοναχισμό, ἐγύρισε τὸ βλέμμα του πέρα ἀπὸ τὸν πορθμὸ, στὴν γειτονικὴ Καλαβρία. Ὁ ἐξοχος ἰδρυτῆς τοῦ μοναστηριοῦ τῆς Νέας Ὁδηγήτριας στὸ Rossano τοῦ φάνηκε ὁ κατάλληλος ἄνθρωπος γιὰ νὰ συνεργασθῇ στὰ σχέδιά του. Ἔτσι γεννήθηκε ἡ ἀρχιμανδριτεία τοῦ Ἀγίου Σωτήρα, σὰν ὄργανο χάρη στὸ ὁποῖο ἡ μοναχικὴ παράδοση τῆς βυζαντινῆς Καλαβρίας ἀναλάμβανε τὸ καθῆκον νὰ ξαναζωντανέψῃ ἀπὸ τὴν ἄλλη πλευρὰ τοῦ πορθμοῦ τὸν κανόνα τοῦ Ἀγίου Βασιλείου καὶ τοῦ Ἀγίου Θεοδώρου τοῦ Στουδίτη.

Ὁ Λουκάς, ὁ μαθητῆς τοῦ Βαρθολομαίου, εἶναι ἔτσι ὁ πρῶτος ἀπὸ μιὰ μακριὰ σειρὰ ἀρχιμανδριτῶν¹, στοὺς ὁποίους προσθέτεται στὰ 1456 σὰν τοποτηρητῆς ἀρχιμανδριτῆς ὁ ὀνομαστὸς καρδινάλιος Βησσαρίωνας².

Τὰ ἀνθρώπινα χαρακτηριστικὰ τῆς προσωπικότητος τοῦ Λουκᾶ διαφαίνονται μέσα ἀπὸ τὸ Προοίμιό τοῦ Τυπικοῦ³: Ὁ δισταγμὸς του νὰ ἀναλάβῃ τὴν ἀρχὴ γιὰ τὴν ὁποία τὸν προσκαλεῖ ὁ βασιλιάς, ἡ φιλάνθρωπία ποὺ περιέχεται μέσα στὸν συγκαλυμμένο ὑπαινιγμὸ μὲ τὴν μνημόνευση τῶν ἐλλείψεων ποὺ συνάντησε στὰ μοναστήρια τὰ ὁποῖα ἐπισκέφθηκε, πρὶν ὑπαχθοῦν στὴν ἐξουσία τῆς ἀρχιμανδριτείας. Γιὰ τὸ ἔργο ποὺ ἐπιτέλεσε ὁ ἴδιος στὰ δεκαπέντε χρόνια ποὺ διοίκησε, καὶ γιὰ τὴν προώθηση ποὺ ἔδινε στὴν ἀναδιοργάνωση τῆς μοναχικῆς ζωῆς ἐγκυρὴν μαρτυρία ἀποτελεῖ ἡ διάρκεια τοῦ θεσμοῦ τὸν ὁποῖο αὐτὸς ἱδρυσε, καὶ οἱ ἀνταύγειες ποὺ ὡς τώρα ἀκτινοβολοῦν στὸ πεδίο τῆς μόρφωσης⁴.

¹ Ὁ κατάλογος τῶν ἀρχιμανδριτῶν τοῦ Φάρου, στοῦ G. D. GALLO, *Annali della città di Messina*. Μεσσήνη 1879, II, 585. Πιὸ πλήρως στοῦ G. MERCATI, *Per la storia dei monasteri greci etc.* (Studi e testi ἀρ. 68). Πόλη τοῦ Βατικανοῦ, 1935, 172 κέε.

² Πρβλ. M. SCADUTO, ἔ.ἀ. 336. Ἡ ἀρχιμανδριτεία ὅμως εἶχε περιορισθῇ τότε σὲ μιὰν σκιά τοῦ ἑαυτοῦ τῆς. Ὁ SCADUTO ἔγραψε τὴν ἱστορίαν αὐτῆς τῆς παρακμῆς. Στὸ ἐνδιαφέρον τοῦ Βησσαρίωνα ὀφειλόταν ὁ διορισμὸς δασκάλου τῆς ἐλληνικῆς γλώσσας στὴν Μεσσήνη, τοῦ Κωνσταντινοπολίτη Κωνσταντίνου Λάσκαρη, ὁ ὁποῖος ἔμεινε ἐκεῖ ὡς τὸν θάνατό του, ποὺ ἔγινε στὰ 1501. Μὲ αὐτὸν τὸν διορισμὸ ὁ Βησσαρίωνας ἀπέβλεπε σὲ μιὰν ἀναγέννηση τῆς ἀκολουθίας τοῦ Μεγ. Βασιλείου, ποὺ δὲν μπόρεσε μολαταῦτα νὰ πραγματοποιῇ.

³ Πρβλ. ἀρ. 18.

⁴ Ἀπὸ τοὺς πολυάριθμους κώδικες ποὺ πλούτιζαν τὴν βιβλιοθήκην τοῦ Ἀγ. Σωτήρα—ποὺ οἱ περισσότεροι διασκορπίσθηκαν—175 (ἀπὸ τοὺς ὁποίους 135 σὲ περγαμηνή) φυλάγονται ἀκόμα στὴν πανεπιστημιακὴ βιβλιοθήκην τῆς Μεσσήνης· πρβλ. A. MANCINI, *Codices graeci monasterii messanensis S. Salvatoris*. Μεσσήνη 1907, καὶ G. MERCATI, *Per la storia dei monasteri greci*. Ρώμη 1935, 389-392.

Πιὸ τυχερὸς ἀπὸ τὸ μοναστήρι, ποὺ γκρεμίστηκε ὡς τὸ ἔδαφος ἀπὸ τὸν Κάρολο τὸν 5., ὁ τάφος τοῦ πρώτου ἀρχιμανδρίτη φυλάγεται ἴσαμε σήμερα στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Μεσσήνης. Εἶναι μιὰ ρωμαϊκὴ σαρκοφάγος, ποὺ προσαρμόστηκε γιὰ τὴν περίσταση, καὶ ἀκόμα ἔχει στὸ μέτωπο—χωρισμένους σὲ δυὸ στῆλες—16 βυζαντινοὺς δωδεκασύλλαβους, στοὺς ὁποίους οἱ μοναχοὶ τοῦ Ἀγίου Σωτήρα ἐμπιστεύθηκαν τὴν θύμηση τοῦ πνευματικοῦ τους πατέρα καὶ τὴν συγκινημένη τους θλίψη¹.

- Ἐνταῦθα Λουκᾶν, κλεινὸν ἀρχιμανδρίτην,
ταῖς ἀρεταῖς λάμπαντα φωσφόρου δίκην,
πολλοῖς φανέντα πρόξενον σωτηρίας,
μόνῳ θ(ε)ῷ ζήσαντα τὸν πάντα χρόνον
5 καὶ σῶμα νεκρώσαντα καὶ πρὸ θανάτου,
ἔκρουσε λάρναξ, ὥσπερ ἥλιον νέφος,
τῇ πρὶν καλανδῶν Μαρτίου μηνὸς τρίτῃ.
ἦν δ' ἡμέρα σάββατον, ὥρα δὲ τρίτη,
ἕξ χιλιάσι τῶν παρελθόντων χρόνων,
10 ἴσαις δ' ἑκατοντάσιν ἀριθμουμένων
καὶ σὺν δέκα πεντάσιν ἑβδόμῃ μόνῃ.
ἀλλ', ὦ κορυφὴ καὶ πάτερ τῶν πατέρων,
νῦν ὥς παρεστὼς ἀμέσως τῇ τριάδι
καὶ τὰς ἀμοιβὰς τῶν πόνων δεδεγμένος
15 μνήσθητι παίδων πνευ(ματι)κῶν ὠδίνων
ἐξιλεῶν τὸ θεῖον ὑπὲρ σῶν τέκνων.

Ἀνάμεσα στὴν πνευματικὴ μορφή τοῦ πεθαμένου—τοῦ ὁποίου οἱ ἀρετὲς ὑπογραμμίζονται ἐμφατικὰ—καὶ τὴν θλιμμένη τελικὴ προσευχή, παρεμβάλλεται στοὺς στ. 7-11 ἡ ἀκριβὴς χρονολογικὴ σημείωση ποὺ ἐπιτρέπει νὰ ὀρίσουμε στὶς 27 Φεβρουαρίου τοῦ 1149 τὸ τέρμα στὸ ὁποῖο κλείνει ἡ δραστηριότητα τοῦ Λουκᾶ², ὁ ὁποῖος εἶχε ἐγκατασταθῇ στὴν ἀρχιμανδριτεία μὲ τὴν βασιλικὴ βούλλα τοῦ Φεβρ. 1134. Ἀφοῦ ὑπογράμμισε τὴν ἀξιοπρέπεια τοῦ Λουκᾶ, τὸ ἐπίγραμμα παραλείπει τὰ βιογραφικὰ στοιχεῖα, ἐξαίρει ὁμῶς

¹ Καὶ BOECK, *CIG* IV, 9539. Ἦδη μπόρεσε νὰ τὸ διαβάσῃ στὰ 1572 περαστικὸς ἀπὸ τὴν Μεσσήνη ὁ Giovanni di Santa Maura, πρόσφυγας ἀπὸ τὴν Κύπρο, πρβλ. H. OMONT, «Le dernier des copistes grecs en Italie», *REG* 1, 1888, 186. Ὁ ἴδιος Giovanni di Santa Maura, στὰ 1573 ποὺ ἐπισκέφθηκε τὴν Seminara στὴν Καλαβρία, εἶχε τὴν εὐκαιρίαν νὰ ταυτίσῃ τὸν ἀρχιμανδρίτη Λουκᾶ μὲ τὸν ὁμώνυμο συγγραφέα τοῦ Τυπικοῦ, τὸ ὁποῖο ἦταν ἀκόμα σὲ χρῆσιν στὸ μοναστήρι ἐκεῖνο.

² Πρβλ. G. MERCATI, *Per la storia dei manoscritti greci*, Ρώμη 1935, 167 καὶ, καὶ SCADUTO, *Il monachesimo basiliano nella Sicilia normanna*, σ. 266 σὲ σημείωση, καὶ τὴν σχετικὴ βιβλιογραφία.

τὴν λάμψη τῶν ἀρετῶν του, ποὺ ὀρίζονται σὰν ἀγάπη τοῦ Θεοῦ καὶ νέκρωση τοῦ ἑαυτοῦ του, ἐνῶ τὸ ἔργο τῆς μοναχικῆς ἀνόρθωσης στὴν ὁποία ἀφιέρωσε τὸν ἑαυτό του «γιά τὴν σωτηρίαν πολλῶν», συμπυκνώνεται λιτὰ στὸν στ. 3: πολλοῖς φανέντα πρόξενον σωτηρίας. Στούς τελευταίους πέντε στίχους τὸ ἐπίγραμμα γίνεται ἐπίκληση καὶ συγχινημένη παράκληση στὸν «πατέρα τῶν πατέρων», ποὺ τώρα βρίσκεται στὴν οὐράνια δόξα, γιὰ νὰ ζητήσῃ ἐξιλέωση τῶν παιδιῶν του ἀπὸ τὴν ἴδια τὴν Τριάδα, κοντὰ στὴν ὁποία βρίσκεται¹.

BRUNO LAVAGNINI

Πανεπιστήμιο Παλέρμου

¹ Μὲ τὸ ὄνομα τοῦ Λουκά συνδέονται ἀκόμα δυὸ μετρικὲς ἐπιγραφές, κι αὐτὲς χρονολογημένες ἀντίστοιχα στὰ 1135 καὶ 1137. Ὑπάρχουν στὸ CIG IV, 8726 καὶ 8727. Ἡ πρώτη ἀπ' αὐτὲς διαβάζεται στὴν ἀκόγχη τοῦ Gandolfo, ὅπως τὴν λένε, μιὰν λεκάνη βαπτίσματος ποὺ φυλάγεται τώρα στὸ Ἐθνικὸ Μουσεῖο τῆς Μεσσήνης, γιὰ τὴν ὁποία βλ. B. LAVAGNINI, «Ancora sull' archimandrita Luca», ποὺ δημοσιεύεται στὸ Δελτίο τῆς Χριστιανικῆς Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρείας, περ. Δ', τ. Δ' (Τιμητικὸς Γ. Σωτηρίου) σσ. 253-256. Ἡ δεύτερη, ποὺ πολὺν καιρὸ νόμιζαν ὅτι προέρχεται ἀπὸ τὸ Rossano, πρέπει κι αὕτῃ ν' ἀποδοθῇ στὴν Μεσσήνη, πρβλ. B. LAVAGNINI, «Il Re e l' archimandrita», Χαριστήριον εἰς Α.Ε. Ὁρλάνδον, Ἀθήνα 1964, σσ. 6-11.